

УДК 391:276.2](477-52)(045)

ОСОБЛИВОСТІ ТРАДИЦІЙНОГО КОСТЮМУ МЕНОНІТІВ
КОЛОНІЇ ІНЗЕЛЬ ХОРТИЦЯ

Олена Пачковська

Національний заповідник «Хортиця»

В статті висвітлюються питання традиційного одягу менонітів колонії Інзель Хортиці за спогадами мешканців та гостей колонії.

Ключові слова: колонія Інзель Хортиця, меноніти, традиційний костюм, повсякденний одяг, святковий одяг.

The article covers the issues of traditional clothing of the Mennonites of the Inzel Khortytsia colony according to the memories of the residents and guests of the colony.

Keywords: the colony of Inzel Khortytsa, Mennonites, traditional clothes, clothes for every days, clothes for the holidays.

Історія менонітської спільноти Півдня України викликає все зростаючий інтерес серед вітчизняних дослідників, особливо упродовж останніх десятиліть. Тематика її розробок досить широка: аспекти соціально-економічного, культурного, релігійного життя постійно перебувають в полі зору науковців. Новітня історіографія характеризується широтою охоплення та різноманітністю тем, частина з яких не лише переосмислена, але й вперше розглянута на базі раніше невідомих джерел. Зокрема, висвітлюються питання соціально-економічного розвитку колоній, особливостей побуту та господарських традицій колоністів. Так, дослідниця Н. Венгер (Осташева) виділила етапи соціально-економічного розвитку колоній Хортицького та Молочанського округів та зуміла пов'язати їх розвиток і занепад із подіями всесвітньої історії [4]. В працях І. Кулиничка [9], надано глибокий аналіз соціально-економічного життя колоністів; в ґрунтовних працях С. Бобилевої, в основу вивчення побутового життя переселенців покладені результати історико-етнографічних досліджень [3], В матеріалах І. Задерейчука [7],

М. Белікової [2] предметом спеціального дослідження також стали переважно соціально-економічні, культурні питання з історії менонітських колоній Півдня України. У дисертаційному дослідженні О. Швайки розкриваються особливості взаємовідносин між колоністами і українським населенням й вплив місцевого населення на культурні традиції колоністів та доведено економічну основу виникнення контактів двох етносів [13]. У статтях О. Чайки через аналіз архівних документів аналізуються особливості побуту мешканців колоній Хортицького округу [11;12]. Цікаві факти з організації господарства та побуту колоністів надає в своїх матеріалах О. Катуніна [8].

Отже, на сьогодні, сучасні науковці проводять комплексне дослідження соціально-економічного життя та побуту колоній, але, здебільшого, поза їх увагою залишаються питання вивчення особливостей традиційного одягу колоністів.

Дана стаття присвячена темі, яка має досить обмежене висвітлення у наукових публікаціях, а саме, особливостям менонітського костюму на прикладі одягу мешканців колонії Інзель Хортиці (Камп) на о. Хортиці та аналізу можливих змін в традиційному менонітському образі, що відбулися після переселення на нові землі. Тема розкривається через спогади сучасників, з введенням до наукового обігу архівних матеріалів (щоденників), в тому числі й неопублікованих, що надає широкі можливості для більш детального вивчення та осмислення культурних традицій німецько-менонітського населення Півдня України. Проблема вирішується через поєднання емпіричних методів, методів бібліографічної та архівної евристики, теоретичного пізнання, загально-логічних методів та прийомів зі спеціальними методами історичної науки: ідеографічного (описового), історичного порівняння, методу історико-культурної атрибуції, ретроспективного. При цьому, об'єктом дослідження виступає менонітська спільнота Острів-Хортицької колонії, а предметом є особливості

традиційного менонітського костюму очима сучасників – мешканців та гостей острова.

Джерельна база дослідження різноманітна за видами і складається з опублікованих (публіцистика, мемуари, періодична преса, описи, подорожні записки мандрівників, епістолярна спадщина хортицьких колоністів) та неопублікованих (щоденник К. Гільдебранда). В статті автор наводить цитати перекладу О. Власова та власного перекладу з німецької мови щоденників К. Гільдебранда, з англійської – А. Классена, Я. Еппа.

Починаючи з XVI ст., меноніти багато разів змінювали своє місцезнаходження. У всіх переселенців з часом розвивалося чітке усвідомлення Малої Батьківщини, але з самого початку вони завжди дотримувалися своїх релігійних обрядів, берегли мову та національні традиції, передавали їх наступним поколінням і це допомогло їм протягом двох століть зберегти свою національну самобутність. Проте, не дивлячись на замкнутий спосіб життя менонітських громад, вони не були убезпечені від впливу місцевого населення, що мешкало поруч. Так, колоністи, перейняли багато різних страв української кухні, навички господарювання, але з традиційним менонітським одягом вийшло дещо інакше: місцевий національний одяг, або його елементи, меноніти не переймали, костюм колоністів продовжував містити в собі особливості того регіону, з яких вийшли мешканці колонії та кардинальних змін так і не зазнав.

Одяг колоністів завжди відрізнявся практичністю та невибагливістю. За великим рахунком, меноніти ніколи не приділяли йому першочергового значення, – одяг повинен був відповідати вимогам сільськогосподарської праці та господарства. Виходячи з численних фото різних часів, можна дійти до висновку, що «мода» на одяг залежала від статків родини та її оточення, а також від наявності потрібної сировини. Переселенці не були позбавлені смаку, хоча, стосовно традиційного одягу, існувала й така точка зору: «Як чоловіки, так і жінки одягаються вельми негарно. Чоловічий одяг складається з куртки, камізельки і штанів незграбного покрою; влітку чоловіки ходять у

туфлях з дерев'яними підошвами, але коли надворі болото, а також узимку, взуваються в чоботи. Жінки носять общипані сукні, ситцеві або з крашенини, а виходячи на вулицю, надягають солом'яні капелюшки допотопного фасону...» [1, с. 148].

На першому місці завжди була скромність та охайність. Колоністів з дитинства привчали бачити красу не в зовнішності, а у внутрішньому світі людини. Меноніти вдягалися просто, що не означало погано чи дешево: «Якщо ти купуєш костюм, тоді не скупися: купиш дешево – віддаси дорого» [6, с. 111].

Найменших хлопчиків замість штанців, одягали в суконьки, як у більшості заможних родин Європи. Найперші штанці для зручності могли не зашивали між ніг, шили з нагрудниками та на лямках. Гудзиків не використовували, за застібки правили гачки [16]. «У перших моїх спогадах я бачу себе вдягненим у зелену барвисту сукню, наскільки пам'ятаю, з сатину... одного разу мені довелося її зняти, й мама надягла на мене штани, ...й вони зробили з мене хлопчика. В них було зручніше рухатися... Я до цих пір пам'ятаю усміхнені обличчя навколо себе – братів, сестер і батьків: для них це стало важливою подією в родині» [17, с. 8]. Дівчаткам суконьки могли прикрашати вишивкою, в'язаними гачком мереживами та мереживними комірцями [6, с. 112].

Повсякденний одяг найчастіше шили з купленої тканини, але в домашніх умовах. «Німець-колоніст... На тілі полотняна сорочка з відкладним коміром, пов'язаним ситцевою хусточкою; сірі штани, засунуті у високі чоботи; смугастий жилет; сіра куртка; на голові чорний сукняний картуз...» [10, с. 13]. Дорослі чоловіки на повсякдень носили однобортні сюртуки із закругленими бортами та полами, з розрізом позаду, із прорізними кишнями з клапанами, які застібалися на чотири пласкі гудзики. Рукави прямого крою з пришитим в нижній частині гудзиком. Такий одяг, найчастіше, шили з сірої вовняної тканини. Штани прямого покрою, чорного кольору. Сорочки були з бавовняної тканини світло-сірого кольору, з

коміром-стійкою та накладною кишенею. На голові – капелюх, на ногах – черевики на босу ногу [15, с. 236]. Зі спогадів К. Гільдебранда: «Дядько Пеннер завжди носив гребінець у кишені своїх довгих штанів. У теплу пору він зачісував волосся назад і цим гребінцем тримав зачіску в порядку. Він також носив довгий жилет з темної тканини з великими напівсферичними гудзиками з білого металу. Такі жилети, або «нагрудники», як їх тоді називали, в старі часи носили наші батьки» [17, с. 5].

Жіночий одяг відрізнявся все тією ж практичністю, був темних кольорів та не мав прикрас. «Німкеня-колоністка... На тілі сорочка з білого полотна та смугаста темна спідниця; зверху сорочки чорний сукняний ліф; зверху спідниці білий фартух з коленкору; на шиї червона хустка з візерунками; на ногах – панчохи та черевики; на голові – білий чеpecь із коленкору» [10, с. 14].

Домашній буденний одяг менонітської жінки складався, переважно, з блузи та спідниці з широким пришитим паском, довжиною до щиколотки. Верхня спідниця шилася трохи довшою за нижню, яку прикрашали мереживом та оборками. Ціна спідниці визначалася кількістю витраченої на її пошив тканини. Її могли шити з 3-4 шматків тканини, зібраних на талії. Обов'язковими були фартух, хустка або чіпець з легкої тканини на голову, на ногах – шкіряні черевики. Як варіант, черевики були без п'ятки, з носком обшитим шкірою та мали дерев'яну підошву і називалися шлери (Schlor). При ходьбі вони голосно грюкали та били по п'ятах, через що отримали назву «Knaller», тобто, «гримить». Для підошви використовували добре просушену деревину з якої вирізали пластину завтовшки 3 мм по формі ноги із невеликим підбором. Носок викроювали з цільного шматка шкіри. На місце поєднання носка з підошвою накладали шкіряну стрічку та прибивали цвяшками з невеликими шляпками [14].

Влітку жінки носили сукні темного кольору, або ж з дрібним малюнком, фартухи, ззаду зав'язували на бант. Буденний фартух – також темного, або чорного кольору, на вихід – світлий та з мереживом, який іноді

по краю обшивали оборками. «Головну особливість в жіночому костюмі становлять солом'яні капелюшки з широкими полями власної роботи, які надягають у спекотні дні, та особливого крою шапочки, які носять жінки похилого віку...» [5, с. 273]. Взимку носили теплі сукні з фланелі та, звичайно ж, фартух. З овечої шерсті в'язали кофти, жилетки, панчохи, шкарпетки, рукавиці.

Особливістю жіночого гардеробу було носіння спідньої білизни: довгі спідні сорочки та спідниці, довгі, застебнути с заду на гудзики, ліфи. Спідню білизну вишивали технікою «ришельє» [14].

Святковий одяг від буденного відрізнявся більш дорогою тканиною, був більш новим, його обов'язково прикрашали мереживами, вишивкою на комірцях, манжетах, грудях. Переважаючи сюжети – квіти, птахи, монограми, для чого використовували більш яскраві кольори ниток, або вишивали білим по білому. Мереживом прикрашали білизну, блузки, сукні, капелюшки, фартухи, іноді з темних ниток вив'язували прикраси на голову. Звичайна сукня за допомогою білого мереживного комірця та манжетів, вив'язаних гачком із бавовняних ниток, могла стати святковою.

Такий одяг найчастіше замовляли у кравчинь, що коштувало недешево. Потім це вбрання доношували вдома та могли перешивати на дитячі речі. Також дорогими були й послуги шевців, через що нове взуття одягали лише на свята [6, с. 102].

Неділя – особливий день для менонітів, зокрема, й для мешканців Острів-Хортицької колонії. «Жоден віз не їде по вулиці, ніяка робота, жоден шум не порушують урочистої тиші... Слава Богу, що Він дарував нам неділю» [17, с. 171]. До недільної служби ставилися дуже відповідально, – якщо хтось із мешканців не приходив на богослужіння до школи (адже своєї церкви на острові не було), то це ставало приводом для серйозного хвилювання всієї колонії [18, с. 82]. Відповідно, в неділю, для відвідування служби, вдягали особливий одяг, оскільки «на зустріч із Господом треба приходити охайно вдягнутим... хто має неохайний зовнішній вигляд, у того,

завичай, і в душі немає порядку». Так, старійшина Хортицької громади Якоб Дік перед важливими релігійними заходами обов'язково змінював свій чорний шарф на довгий білий [17, с. 170-171].

Голови менонітських родин йшли до школи на недільну службу, «...в обов'язковому довгому сюртуку з синього сукна», який «однозначно вказує на свій поважний вік незграбними швами та вицвілим кольором» [17, с. 173]. Під пахвою – збірка гімнів у дерев'яних, обтягнутих свинячою шкірою палітурках, з латунними заклепками з кожного боку та двома шкіряними скобами.

Жінка-мухенка («Muhenka» – заміжня жінка) йде поряд з чоловіком в зеленій або блакитній сукні, поділ якої «підіймається щонайменше на $\frac{1}{4}$ аршину від землі й таким чином не мете вуличний пил», з перехрещеною на грудях і зав'язаною вузлом на спині, брунатною шаллю [17, с. 173]. Чорний чепець (лістрін), який спереду облямований білим цупким мереживом та гладенький зверху, зав'язаний під підборіддям довгими широкими стрічками, прикриває вуха й частину чола. На ногах – сині вовняні панчохи власної роботи та прості шкіряні черевики. В руках тримає прикриту синьою хусткою, книгу гімнів, а поверх неї – запашні квіти, або зілля (троянди, пижмо, чабрець), оскільки «...коли ви сидите у церкві, ви повинні «пахнути неділею». До того ж, пахощі від такого букету, загорнутого у накрохмалену хустинку, можна було вдихати під час тривалого богослужіння [17, с. 174].

Разом з батьками до церкви йдуть старші діти. Парубки із заможних родин, яким виповнилося по 17-18 років, «...носять складчасті кашемірові тужурки невизначеного сірого кольору; молодші хлопці в неділю бігають у білих сорочках, замість синіх у будні». Дорослі доньки своїм одягом мало відрізнялися від матерів: носили неяскраві сукні, коси могли прикрасити стрічками. Якби дівчина або молода жінка наважилися прийти на богослужіння в яскравому барвистому одязі, то це сприймалося б «...як серйозне порушення порядку та моралі, майже як осквернення святині» [17, с. 175].

Зовнішній вигляд острів-хортицького кантора (співця у церкві) також заслуговує на увагу: «... справжній острів'янин – добре вгодований, обличчя чисто виголене, міцна голова вкрита густим чорним волоссям... Він носить свій довгий чорний складчастий сюртук з великою гідністю, бо оскільки в селі немає жодного проповідника, він – єдина духовна особа...» [17, с. 178]. Не менш колоритно виглядав й приїжджій проповідник: «Навіть на вигляд він дуже охайний... найперше він замовляв шевцю зробити черевики «кернвенше» (Kernwensche) з короткими халявами. У ці блискучі халяви були акуратно заправлені кінці штанів. На шиї в нього був довгий чорний шовковий шарф, кінчики якого спадали майже до кишень жилета, і в кожному куточку бавовною були вишиті перші літери імені власника...» [17, с. 181].

Великою цінністю для менонітської жінки було її весільне вбрання, яке зберігалось протягом усього життя. Воно складалося з довгої чорної або темно-синьої, прикрашеної мереживом сукні з паском та широкою спідницею, з мереживним, або білим атласним комірцем. З часом колір суконь змінювався на рожевий, блакитний, кремовий; білі весільні сукні з'явилися лише в ХХ ст. [10, с. 119]

На голову вдягали вінок з білих або кольорових квітів, на шию – квіткову гірлянду, яка сягала низу сукні. Наряд доповнювався білою фатою. «Наречені у весільному вбранні прикрашають свою голову штучними квітами, страусовими перами та різнобарвними стрічками» [5, с. 279]. Квіти для вінка могли робити з воску або парафіну, кріпили на каркасі зі свинячої щетини, пізніше – на дротяному каркасі. Вінок був високий, немов корона, з якої по боках, до самих плечей, спускалися квітки. Така прикраса могла важити до 3 кг. Розетка на лацкані піджаку нареченого також була досить великою, а її стрічки часто сягати долу. Саме вінок та розетка залишалися протягом багатьох років головними символами весільного обряду [15, с. 286].

В поховальному одязі переважали темні кольори. Якщо людину спіткала раптова смерть, то поховання могло відбутися в звичайному

костюмі. Але, найчастіше, такий одяг готували заздалегідь, особливо цим переймалися літні люди. Наприклад, жіночий поховальний одяг міг виглядати таким чином: чорна сукня, чорна хустка, зав'язана під підборіддям на вузол, чорні панчохи без взуття, що мало означати, що душа босоніж повинна предстати перед Всевишнім. Якщо ж помирала дівчинка, то їй на голову вдягали віночок на знак того, що це наречена Бога [14].

Щодо зовнішнього вигляду мешканців Острів-хортицької колонії, то найкраще його описав І. Классен, який говорив про своїх земляків, як про людей з особливою острівною ідентичністю: «Очі їхні були гострі, м'язи міцні, воля залізна, і проста філософія реального природного впливу. Коли вони підіймалися на крутий берег впевненим, дещо важким кроком, енергійно підіймаючи ноги, на піску залишалися глибокі сліди. І коли вони, широкі у плечах, стояли на пляжі, в кожного складалося враження: ось він, острів'янин, могутня фігура, справжній представник нашого народу! І ось, ми бачимо Геппнерів, Гільдебрандів, Касдорфів, Дрідігерів, Классенів – поселенців острова Хортиці» [19, с. 2].

Отже, колоністи-меноніти були яскравим і самотнім явищем в історії України. Переселившись на нові землі, вони намагалися зберегти свої побутові традиції; в тих колоніях, мешканці яких прийшли з однієї місцевості, можна виявити унікальну специфіку даного регіону, у нашому випадку, – мешканці колонії Інзель Хортиця були фризами, які, заселившись компактною групою, перенесли із собою свої моральні норми, власні традиції, побут, естетичні ідеали.

Традиційний костюм менонітів Інзель Хортиці, як результат колективної праці багатьох поколінь народних майстрів та невід'ємна частина матеріальної культури, не увібрав в себе особливостей одягу місцевого населення. Лише з початком ХХ ст. зміни в суспільстві та в соціальному статусі переселенців призвели до деяких змін традиційного образу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Афанасьєв-Чужбинський О. С. Нариси Дніпра. Львів : Апріорі, 2016. 544 с.
2. Белікова М.В. Побут менонітських колоній Півдня України (І половина XIX ст. – 1917 р.). *Зб. наукових праць БДПІ ім. П.Д. Осипенко*. Бердянськ, 2000. С. 106-113.
3. Бобылева С.И. История немецко-меннонитского населения Юга Украины в исследованиях сотрудников Института украинско-германских исторических исследований. *Гуманитарный журнал*. Днепропетровск, 2002. С. 95-100.
4. Венгер (Осташева) Н.В. Колонізація Півдня Російської імперії (XVIII-XIX ст.): до проблеми методології досліджень / Н.В. Венгер (Осташева). *Слов'янський вісник*. Рівне : РІС КСУ, 2011. С. 34-39.
5. Второнов Н.И. Объяснение рисунков. Воронеж, 1886. Т. 2. С. 272-297.
6. Георги И.Г. Описание всех обитающих в Российском государстве народов, их житейских обрядов, обыкновений, одежд, жилищ, упражнений, забав, вероисповеданий и других достопамятностей. М.: Библиотека РУСАЛа, 2007. 128 с.
7. Задерейчук І.П. Німецька колонізація Українських земель в XVIII – на початку XIX ст. *Ученые записки ТНУ ім. В.И. Вернадского*. 2006. Т. 19 (58). № 3. С. 30-38.
8. Катуніна Е.В. Меннониты Таврической губернии в XIX – первой половине XX вв. *Культура народов Причерноморья*. 2003. № 39. С. 68-74.
9. Кулінич І.М. Німецькі колонії на Україні (60-ті роки XVIII ст. – 1917 р.). *Український історичний журнал*. 1990. № 9. С. 18-30.
10. Миллер В.Ф. Систематическое описание коллекций Дашковского этнографического музея. М., 1889. Ч. 2. 132 с.
11. Чайка О.В. Пополнение коллекции Запорожского обласного краеведческого музея экспонатами по истории меннонитских колоний в 1999-2000 гг. *Музейний вісник*. 2011. № 11. С. 15-34.

12. Чайка О.В. Усадьба, дом и быт меннонитов в XIX веке. *Музейный вестник*. 2000. № 1. С. 56-59.

13. Швайка І.О. Взаємовідносини німецьких колоністів та українського населення (кінець XVIII – 20-ті роки XX століття) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07. 00. 01 «Історія України». Харків, 2018. 256 с.

14. Die Kleidung von den Mennoniten. URL: <https://chort.square7.ch/kb/tklassn> (дата звернення:17.03.2021).

15. Epp J.D. A Mennonite in Russia: The Diaries of Jacob D. Epp. 1851-1880. Translated and edited, with an Introduction and Analysis, by Harvey L. Dyck. Toronto – Buffalo – London : University of Toronto Press, 1991. 456 p.

16. Fanders Reuben. I remember butchering. *Mennonite Life*. 1947. № 4. P. 24-26.

17. Hildebrand K. Unsere Lebensbeschreibung. 1891. 198 s. Акт прийому № 80 від 25 серпня 1989 р. НЗХ 25519/П-17209.

18. Klassen A.J. Diaries of Abraham Johann Klassen 1891-1927. Canadian Mennonite University Library. *Donated the Mennonite Heritage Centre / Archives Mennonite Church Canada*. Winnipeg, Manitoba, 2008. 162 p.

19. Klassen I.P. Die Insel Chortitza. Stimmungsbilder, Gedanken und Erinnerungen. Winnipeg : Derksen Printers, 1979. 126 s.